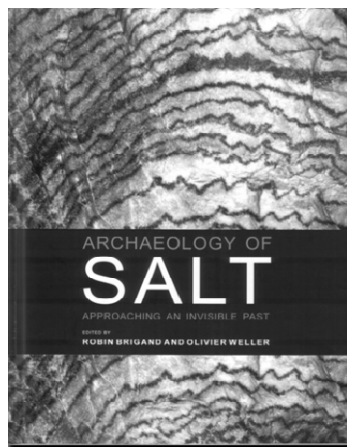

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

Robin Brigand, Olivier Weller (eds.), *Archaeology of Salt. Approaching an Invisible Past*, Sidestone Press, Leiden, 2015, 227 p.

În ultimul deceniu, o ramură a arheologiei s-a individualizat din ce în ce mai clar sub impulsul amplelor cercetări care se desfășoară în legătură cu importanța și tehnicile de exploatare a sării în decursul istoriei. Arheologia sării, căci despre aceasta este vorba, tinde să devină o disciplină tot mai atractivă, prin prisma rezultatelor obținute până în prezent și care pun într-o lumină nouă percepția milenară legată de acest mineral. Stările diferite în care se găsește în natură, precum și modalitățile variate de procurare a sării, dovedite pe cale arheologică sau reconstituite pe baza surselor istorice, etnografice și lingvistice, confirmă necesitatea studierii pluridisciplinare a acestei resurse. Până în prezent s-au făcut pași importanți în acest domeniu, iar faptul este pe deplin confirmat de numeroasele manifestări științifice, cercetări aplicate și variate lucrări publicate.

În această categorie se înscrie și volumul pe care îl semnalăm în paginile de față, apărut prin grija unui important cercetător al sării – Olivier Weller – și a colaboratorului său, Robin Brigand. Lucrarea adună în paginile sale 12 studii, structurate în patru părți, pe criterii tematice și nu neapărat cronologice.

În cuvântul introductiv, editorii argumentează necesitatea studierii sării din perspectivă arheologică și fac o scurtă trecere în revistă a celor mai importante repere științifice din acest domeniu. Tot în acest segment al lucrării ne este prezentată și structura volumului, de unde se poate observa cu ușurință că temele abordate sunt dintre cele mai variate și acoperă spații geografice diferite.

În prima parte a volumului pot fi consultate trei studii care se încadrează în rândul abordărilor etnoarheologice. O primă contribuție, semnată de Pierre Gouletquer și Olivier Weller, aduce în prim plan varietatea tehnicilor de obținere a sării în zone din vestul Africii, China și Oceania. Pot fi amintite aici, pe lângă

metodele frecvent întâlnite, și unele mai puțin obișnuite, cum ar fi spălarea cu apă dulce a diferitelor substanțe naturale care conțin sare sau arderea unor plante halofile și spălarea cenușii.

Un alt studiu, realizat de Marianne Cardale Schrimpff, prezintă o sinteză a evidențelor legate de obținerea sării în Columbia, cu privire specială asupra primelor secole ale erei noastre. Este de remarcat faptul că și în acea perioadă era larg răspândită obținerea sării cristalizate prin evaporarea apelor sărate în vase de lut, iar tehnica aceasta s-a păstrat până în contemporaneitate.

Tot în categoria contribuțiilor etnoarheologice se înscrie și articolul semnat de profesorul Marius Alexianu și colaboratorii săi, care aduce în discuție un model de analiză microzonală. Sunt evidențiate rezultatele cercetărilor dintr-o localitate din județul Vrancea, cu privire specială asupra exploatării sării și importanța acestui mineral în activitățile pastorale tradiționale.

Partea a doua a volumului este rezervată evidențelor arheologice, iar aici credem că ar fi fost necesar un număr mai mare de studii.

O primă contribuție i se datorează lui Olivier Weller și tratează originea producției de sare din Europa, mai ales în neolitic. Autorul studiului face o trecere în revistă a principalelor tipuri de resurse saline, apoi sunt discutate categoriile de situri și descoperiri, dar și implicațiile socio-economice pentru comunitățile preistorice.

Pentru perioada antichității este relevant studiul realizat de un grup de cercetători italieni care a făcut o analiză punctuală a unei exploatări de sare din perioada romană. Contribuția amintită este un demers punctual, dedicat unui sit arheologic complex – „Le Vignole-Interporto”, ale cărui dimensiuni impresionante și instalațiile sofisticate descoperite constituie bune argumente pentru a estima producția de sare a respectivului „centru” pre-industrial.

O altă contribuție interesantă ne înfățișează rezultatele investigațiilor recente din situri legate de exploatarea sării din Polonia. Studiul prezintă o serie de informații referitoare la utilizarea surselor saline din perioadele anterioare evului mediu. În baza datelor de care dispun în prezent, autorii articolului își propun și o serie de obiective pentru viitor, precum identificarea unor noi surse de sare și a tehnicilor de exploatare, modele de schimb și distribuție a acestei resurse, importanța mineritului salifer, dar și rolul surselor de sare în cadrul unor analize zonale și microzonale.

În cea de a treia parte a volumului sunt reunite câteva materiale al căror obiectiv major este acela de a ilustra cât mai bine legătura dintre vechile comunități agro-pastorale, mai ales din neo-eneolitic, și sursele de sare. Poate fi amintit aici studiul lui Takamune Kawashima despre producția de sare în Japonia preistorică. Sunt discutate aspecte legate de tehnologia antică de obținere a acestei

resurse, dar și diferențele de la o zonă geografică la alta sau implicațiile sării în diferite contexte culturale.

Pentru spațiul românesc, în care arheologia sării este încă la început, dar cunoaște rezultate spectaculoase, sunt incluse în volum două studii, semnate de Gheorghe Lazarovici și Cornelia-Magda Lazarovici și de Robin Brigand împreună cu Olivier Weller. O primă contribuție se referă la exploatarea și transportul sării în Transilvania preistorică, iar cel de-al doilea studiu prezintă o complexă analiză spațială dedicată stațiunilor neolitice din zona aflată la răsărit de Carpați. Contribuția colegilor francezi este una importantă, dar nu singulară, mai ales prin prisma faptului că aprofundează legătura dintre sursele de sare și stațiunile neoneolitice din Moldova.

Ultima parte a cărții cuprinde studii legate de exploatarea și comerțul cu sare în antichitate, mai ales în lumea romană. Astfel, contribuția semnată de Ulrich Stockinger, analizează importanța sării în nord-vestul Imperiului Roman. Analiza este concentrată asupra zonei alpine, dar se fac referiri inclusiv la spațiul egiptean.

Thomas Saile propune un studiu dedicat sării în Europa pre-creștină, cu privire specială asupra epocii fierului. Și în acest caz au fost identificate mai multe zone de exploatare a acestui mineral, dar și posibilele rute de comercializare din Europa Centrală.

Interesant este și studiul Isabellei Tsigarida, care face o prezentare a importanței sării în Britania romană. Pornind de la diferitele tehnici de producție și cantitățile de sare obținute, autoarea discută și relația dintre valoarea economică a acestui mineral și prezența efectivelor militare în această provincie romană.

Volumul *Archaeology of Salt. Approaching an Invisible Past* reprezintă o contribuție științifică valoroasă prin modul de abordare a problematicii sării din perspectivă arheologică. Faptul că studiile reunite în această lucrare vizează areale geografice foarte diferite, constituie un argument în plus pentru faptul că arheologia sării este un câmp de studiu foarte generos.

Vasile DIACONU

Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, *Biserica „Sfântul Nicolae” din Rădăuți. Cercetări arheologice și interpretări istorice asupra începuturilor Țării Moldovei*, Editura Constantin Matasă, Piatra-Neamț, 2012, 519 p. (cu 93 figuri și 16 planșe)

Considerat unul dintre capitolele fundamentale ale Istoriei Românilor, formarea statelor medievale românești s-a bucurat de-a lungul timpului de o deosebită atenție în istoriografia națională. În acest sens merită amintite studiile lui Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor: Din cele mai vechi timpuri până la întemeierea statelor românești*, Editura Științifică, 1974, Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XVI e. n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Editura Junimea, 1978, Gheorghe I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, Editura Eminescu, 1980 sau Șerban Papacostea, *Geneza statului în Evul Mediu românesc: studii critice*, Editura Corint, 1999.

Chiar dacă multe dintre problemele pe care le ridică procesul de geneză statală românească în Evul Mediu și-au găsit rezolvarea, continuă să persiste unele care suportă noi clarificări și interpretări. În această ultimă situație se înscrie și unul dintre aspectele controversate ale istoriei timpurii a statului feudal Moldova, respectiv problema identificării continuității dinastice.

Din această perspectivă, cercetările efectuate în cadrul bisericii „Sfântul Nicolae” din Rădăuți aduc, în lumina noilor interpretări ale materialului arheologic și biologic descoperit aici, precizări și lămuriri mai mult decât interesante, care se regăsesc într-o lucrare recentă și anume, *Biserica „Sfântul Nicolae” din Rădăuți. Cercetări arheologice și interpretări istorice asupra începuturilor Țării Moldovei* apărută în anul 2012, la editura Constantin Matasă din Piatra-Neamț și semnată de Lia Bătrâna și Adrian Bătrâna.

Așadar, ne aflăm în fața unei importante lucrări care și-a propus, după cum ne atenționează autorii, să valorifice rezultatele cercetărilor arheologice efectuate în urmă cu aproximativ 40 ani, mai exact între 1974 și 1977, la Biserica „Sfântul Nicolae” din Rădăuți, investigații prilejuite de lucrări de restaurare ale importantului obiectiv istoric și religios.

Lucrarea menționată este structurată în 15 capitole, precedate de o prefață și un cuvânt înainte semnat de acad. Răzvan Teodorescu și urmate de concluzii, un rezumat în limba franceză, o listă a abrevierilor, un indice onomastic și toponimic, precum și o listă a ilustrației constituită din 93 figuri și 16 planșe. În paginile studiului sunt abordate diverse aspecte, printre care: cadrul geografic și

istoric al zonei Rădăuți; complexe și materialele arheologice precum și descoperirile monetare; însemnele heraldice; diferitele funcții îndeplinite de ansamblul feudal de la Rădăuți; elementele caracteristice ale arhitecturii bisericilor din Rădăuți; ansamblul pictural al Bisericii „Sfântul Nicolae” din Rădăuți.

Extrem de importante în conturarea concluziilor lucrării sunt, în opinia noastră, capitolele IV (*Studiu antropologic asupra osemintelor din mormintele amplasate în naosurile celor două biserici*, p. 111-119), V (*Studiu de paleogenetică efectuat asupra osemintelor descoperite în mormintele din biserica „Sfântul Nicolae” din Rădăuți*, p. 121-168), VI (*Necropolele domnești de la Rădăuți. Identificarea înhumațiilor*, p.169-191) și VII (*Genealogia și cronologia domnitorilor și a familiilor domnitoare din Moldova celei de a două jumătăți a secolului al XIV-lea*, p. 193-208). Acest lucru se explică prin faptul că, în urma cercetărilor antropologice și paleogenetice întreprinse, autorii lucrării consideră că au reușit să rezolve una dintre controversatele probleme legate de istoria timpurie a statului feudal Moldova, respectiv identificarea verigii lipsă dintre Bogdan I și Petru I, mai exact dintre familia maramureșeană reprezentată prin Bogdănești și cea moldovenească prin Mușatini. Facem precizarea că autorii s-au bucurat și de un apreciabil sprijin oferit de dr. N. Mirițoiu și dr. M. Constantinescu (Institutul „Francisc I. Rainer” din București), care au realizat studiul de antropologie, dr. Alexander Rodewald (Departamentul de Biologie al Universității din Hamburg) și dr. Georgeta Cardoș (Institutul de Biologie „Dr. Victor Babeș din București), cei din urmă întocmind studiul de paleogenetică umană.

Pornind de la rezultatele analizei ADN ce sunt completate cu informațiile istorice și arheologice, autorii studiului consideră că pot fi identificate personajele aflate în cele nouă morminte din prima necropolă domnească a Moldovei (trei provenind din biserica de lemn, iar alte șase din biserica de zid), respectiv din ansamblul Bisericii „Sfântul Nicolae” din Rădăuți. Identificarea propusă se prezintă astfel: Bogdan I (M66); Lațcu (M85); Costea (M82); Petru I (M81); Roman I (M79); Ștefan I (M69). De asemenea, invocând aceleași rezultate ale analizei AND, autorii susțin că Bogdan I și Lațcu nu se înrudesesc pe linie masculină din punct de vedere genealogic cu voievozii Costea, Petru I, Roman I și Ștefan I și, din această perspectivă, putem vorbi de două dinastii diferite: dinastia maramureșeană, reprezentată prin Bogdan I și Lațcu, și dinastia locală, moldovenească, în care se includ ceilalți patru domnitori.

În același timp, autorii au identificat și persoana care a făcut posibilă înrudirea celor două familii la Rădăuți: în acest caz este vorba de fiica lui Bogdan I și soră a lui Lațcu, Margareta Mușata, al cărei nume este cunoscut doar din izvoarele scrise. Din căsătoria acesteia cu voievodul local Costea se vor naște

viitorii domni ai Moldovei, Petru I și Roman I. În acest fel s-au putut stabili și legăturile genetice dintre Bogdan I, Lațcu și Margareta Mușata, precum și cea dintre Costea, Petru I și Roman I. Toate aceste observații i-au determinat pe autorii lucrării să considere că la moartea lui Lațcu, în lipsa unui urmaș direct sau colateral pe linie masculină, succesiunea la tronul Moldovei nu s-a produs prin „os domnesc” (prin bărbați), ci prin „sânge domnesc” (prin femei).

În urma celor prezentate se confirmă și teoria referitoare la succesiunea la tronul Moldovei în secolul al XIV-lea, cea a discontinuității dinastice, ea fiind susținută de-a lungul timpului de importanți istorici precum Nicolae Iorga, Ștefan Pascu, Gheorghe I. Brătianu sau Constantin C. Giurescu; aceștia au avansat ideea potrivit căreia moștenirea tronului s-a realizat prin Margareta Mușata, fiica legendarului voievod Bogdan I.

Deși lucrarea *Biserica „Sfântul Nicolae” din Rădăuți. Cercetări arheologice și interpretări istorice asupra începuturilor Țării Moldovei* posedă, așa cum susțin și autorii săi, interpretări ce necesită, în unele cazuri, argumente suplimentare, nu putem trece cu vederea curajul dovedit de aceștia în abordarea unui subiect atât de delicat al istoriei statului feudal Moldova (continuitatea dinastică în primele decenii de existență ale tânărului stat), noutatea metodei de cercetare prin deschiderea spre interdisciplinaritate, dar și utilizarea informațiilor oferite de analiza ADN a materialului biologic descoperit în urma cercetărilor arheologice.

Cu toate că cercetarea recenzată de noi a fost etichetată (poate pe nedrept) ca fiind „un elaborat” (a se vedea observațiile lui A. A. Rusu, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 17, II, 2013, p. 257-264), trebuie subliniat faptul că ea se constituie ca unul dintre cele mai importante studii de istorie medievală apărute după 1989.

Tiberius D. PĂRPĂUȚĂ

Pr. Aurel Florin Țuscanu, *Biserici de lemn din Podișul Bârladului*, Cuvânt înainte de academician Marius Porumb, Postața de prof. univ. dr. Aurel Chiriac, Editura Cetatea Doamnei, Piatra Neamț, 2015, 495 p.

Autorul volumului *Biserici de lemn din Podișul Bârladului* este un cunoscut om de cultură din județul Neamț, știut participanților de la manifestările culturale, cel puțin din domeniul istoriografiei și teologiei. Schița autobiografică publicată la finalul volumului prezentat aici (p.493-494), ne dezvăluie că pr. Aurel Florin Țuscanu este o personalitate cu preocupări multiple: licențiat în teologie

(1995), doctor în filozofie (2007) și doctor în istorie (2010) – cel din urmă titlu fiind obținut în urma elaborării lucrării ce constituie volumul în discuție.

Eforturile sale pe tărâmul pastoral-misionar, filantropic, cultural, publicistic, editorial și didactic i-au adus recunoștința semenilor și cinului de care aparține prin „distincții bisericești și premii” din care amintim: *Membru al Societății de Științe Istorice din România, Membru al Asociației Naționale de Antropologie Urbană*.

Lucrarea pr. Aurel Florin Țuscanu constituie teza de doctorat ce a fost susținută în anul 2010 la Universitatea „Babeș Bolyai” Cluj-Napoca în domeniul istorie. Acesta aduce noi contribuții la cunoașterea arhitecturii clădirilor ecleziastice de lemn și a locașurilor de cult declarate monument istoric din Podișul Bârladului, din județele Bacău, Vrancea, Vaslui, Neamț și Galați. Pe lângă lucrarea propriu-zisă, autorul a întocmit și un repertoriu al bisericilor de lemn, care se dovedește a fi un veritabil instrument de lucru și un punct de plecare pentru cunoașterea în detaliu a acestor edificii de cult.

În *Prefață*, academicianul Marius Porumb apreciază că lucrarea „aduce o valoroasă contribuție documentară asupra arhitecturii ecleziastice în lemn dintr-un perimetru mai puțin cercetat. Minuțios și riguros documentată, lucrarea are 495 de p. dintre care 200 p. (în realitate 181 p.) sunt consacrate prezentării, clasificării și interpretării artistice ale obiectivelor cercetate și 295 de p. cuprind anexe incluzând micromonografiile a 97 de biserici ...”. Pentru a lămuri pe deplin cele expuse mai sus în opinia autorului prezentat aici, redăm structura volumului: Cap. I. Cadru socio-geografic al zonei amplasării bisericilor de lemn din Podișul Bârladului, Cap. II. Tipologia bisericilor de lemn din Podișul Bârladului, Cap. III. Ornamentica în lemn, Cap. IV. Decorul interior al bisericilor de lemn, Cap. V. Meșterii bisericilor de lemn, Cap. VI. Patrimoniul mobil al bisericilor de lemn, Cap. VII. Importanța bisericilor de lemn din Podișul Bârladului, Concluzii, Bibliografie, Abrevieri, Anexe: Repertoriul bisericilor de lemn din Podișul Bârladului, Nomenclator: Biserici de lemn din Podișul Bârladului, Bibliografie, Posfață. După cum lesne se poate observa, în *Cuprins* există câteva erori care, la o eventuală republicare, ar trebui corectate: *Abrevierile* periodicelor de la p. 9 nu sunt trecute în *Cuprins*, *Bibliografia* se repetă atât în conținutul volumului, la p. 182, cât și în cuprins, la p. 480. Ar fi recomandat, de asemenea, ca în *Anexe* să fie adoptată una dintre formele „sfinții” sau „sf.”, și nu ambele. În plus, este de atenționat faptul că unele hramuri sunt trecute fără ghilimele, unele localități sunt trecute cu majuscule, iar la bisericile din Protopopiatul Vaslui nu sunt trecute hramurile. La *Cuvânt înainte* și *Postfață* lipsesc autorii. O problemă o reprezintă și

faptul că la hărțile folosite de autor (p. 17, 18, 20, 22, 31, 39, 41, 42, 44, 45, 47, 50, 53, 56-58, 60-68) nu sunt indicate sursele de unde au fost preluate și nu au trimiterile din text.

Dintr-un alt punct de vedere, este de subliniat faptul că obiecte precum covoarele din biserici nu fac parte din biserici, iar legătura pe care ar putea-o avea cu construcția în sine (a se vedea la p. 110 exemplele de la Bălești și Burghelești, precum și la pp. 110-111 exemplul lăzii de zestre de la Orgoești și Cârjoani) nu poate fi demonstrată, cu atât mai mult cu cât sunt obiecte cu caracter laic, donate bisericii, fiind mai noi decât ctitoria, după cum arată și autorul (pp. 110-111).

La pp. 111-112 autorul afirmă că unele motive de pe crucile din cimitire au fost copiate în biserici în secolele XVIII-XIX, ceea ce nu se poate indica în mod precis, chiar exemplul Bisericii „Sfinții Voievozi” – Bârzești (1672), invocat de autor, contrazicând afirmațiile generalizate.

În *Anexa* dedicată *Repertoriului bisericilor de lemn din Podișul Bârladului* fiecare monument este prezentat într-o fișă în care se găsesc date privind hramul, istoria așezării, planul, tehnica construcției, decorul și obiectele de cult deținute, precum și o succintă bibliografie pentru fiecare obiectiv descris.

Unele dintre recomandările făcute în *Postfață*, care reprezintă un fragment din referatul realizat cu ocazia susținerii oficiale a tezei de doctorat, nu au fost, din păcate, respectate.

Tema abordată de către Aurel Florin Țuscanu necesită încă numeroase deslușiri. Lucrarea prezentată constituie un instrument de lucru util, lăsând câteva aspecte neacoperite, ce vor constitui o provocare pentru abordările istoriografice viitoare.

Cosmin NIȚĂ

Sorin Iftimi, Corina Cimpoeșu, Marcelina Brîndușa Munteanu, *Niccolo Livaditi și epoca sa (1832-1858). Artă și istorie*, Editura Palatul Culturii, Iași, 2012, 255 p., cu 59 fig. color și alb negru

Deși răsfoisem cartea la scurtă vreme de la momentul apariției ei, rămânând plăcut surprins, obligațiile zilnice, dar și rătăcirea ei printre alte zeci de noi volume au făcut să o redescopăr abia în această toamnă a lui 2015, ceea ce și explică întârzierea acestor rânduri.

Bucuria cărții cu asemenea titlu a fost sporită de semnatarii ei, nimeni alții decât foștii mei studenți, în ordinea absolvirii, dacă memoria nu mă trădează, Corina Cimpoeșu și Sorin Iftimi. Nu-mi amintesc dacă și ultima semnatară a

textului, a treia, a urmat cursurile de istoria artei cu autorul acestor rânduri. Orice dascăl e bucuros să constate că preocupările sale sunt continuate, iar aceasta, cu atât mai mult în cazul unuia care a fost (sau s-a lăsat) angajat în treburile publice vreme de două decenii, fiind astfel deturnat de la îndrumarea constantă, permanentă a studenților și, apoi, a absolvenților.

Primii doi autori ai cărții își treceau licența cu subiecte de istoria artei, după care ambii au avut șansa să lucreze în domeniu, dublându-și activitatea cu cercetări semnificative, publicate în volume sau reviste de specialitate, unele chiar în paginile acesteia. Le-am urmărit cu interes demersurile științifice, îndeosebi cele semnate de Sorin Iftimi, mai numeroase și bine argumentate.

În cazul cărții de față, autorii - Sorin Iftimi, Corina Cimpoșu, Marcelina Brîndușa Munteanu – și-au distribuit rolurile, funcție de afinitățile proprii cu subiectele alese, cu personajul central al demersului, cu viața și opera acestuia și, desigur, cu preocupările științifice anterioare. Astfel, Sorin Iftimi, după ce stabilește cadrul social-politic și cultural în care va evolua Nicolo Livaditi (*Pictorii străini din prima jumătate a secolului al XIX-lea și influența lor asupra artelor plastice din Moldova*, p. 10-17), dezvoltă problema biografiei pictorului și a descendenților acestuia: Aglaia, fiică, măritată Cociu; Alexandru și Achille, fii, caz în care Sorin Iftimi reia informații mai vechi și, în același timp, adaugă multe, altele noi, inclusiv de arhivă. Dar, și mai interesant, autorul face ample precizări privind urmașii acestora, până la nepoți și strănepoți. În încrengătura de rubedenii cititorul află, cu surprindere, personalități din cultura și politica secolelor XIX și XX din plan local sau național (de exemplu, Constantin B. Penescu: deputat, senator, director al Teatrului Național din Iași și primar; Gh. Mârzescu, profesor universitar, ministru etc.) sau chiar al secolului prezent (cum ar fi Alexandru Paleologu etc., p. 27-35).

La capătul acestora, era firesc ca același autor să identifice, să prezinte și să analizeze *Portretele membrilor familiei Livaditi* (p. 36-43). În acest spațiu el identifică autoportretul lui Livaditi, considerat pierdut, găsimdu-se acum în „păstrarea descendenților” (p. 37); asociază convingător cele două portrete ale soției pictorului, unul aflat la Muzeul Național de Artă și altul, la Muzeul de Artă din Iași (p. 38), după cum, tot convingător, datează (către 1840) și comentează *Portretul copiilor* (Eufrosina, Aglaia-Aglaida, Alexandru și Achille); identifică, la descendenții familiei Livaditi, un alt portret al mezinului acesteia (cat. 25) și, în alt loc, presupune că sub *Portret de tânăr*, din colecția Muzeului de Artă al României, se ascunde, de fapt, chipul fiului Alexandru (p. 40).

Semnificativă este contribuția lui Sorin Iftimi în privința portretelor realizate de Niccolo Livaditi elitelor din Moldova din deceniile patru-șase ale

secolului XIX – *Johan Lochman, vornicul Vasile Alecsandri* cu fiii Vasile, poetul și Iancu; *Elena Petru Mavrogheni*, n. Spiro Paul; *Iordachi Iuliano*, „cărturarul”, *Joseph Meissner*; *Lascăr Rosetti*; *Iorgu Ghica–Deleanu* (Deleni, în catalog); *Grigore Al. Ghica vodă*; *Alecu Ghica*, mare logofăt; *Hatmanul Teodor Balș* etc. în număr de 35, în care sunt incluse și portretele muntenilor Anica și Iancu Manu și Gheorghe Bibescu vodă. Prezentarea acestora a constituit pentru D-sa un foarte bun prilej de a reconstitui aspecte din viața societății moldovenești a acelor timpuri (p. 44-111). Bogăția informațiilor aduse despre poziția economică și socială, despre pregătirea intelectuală și încrengătura de rudenii, urmărită uneori până la a patra generație a tuturor acestora care și-au îngăduit asemenea comenzi este impresionantă, autorul realizând o frescă în deplină consonanță cu imaginile lăsate posterității de Niccolo Livaditi.

Contribuția Corinei Cimpoeșu – *Opera pictorului Niccolo Livaditi. Aprecieri asupra formulelor portretistice și a stilului artistic* (p. 129-166); *Caracteristici ale semnăturii lui Niccolo Livaditi* (p. 167-176) și catalogul expoziției *Niccolo Livaditi și epoca sa*, Iași, mai-iunie, 2012 (p. 177-180) – pe cât de dificilă a fost, tot pe atât de binevenită și consistentă este și realizarea sa.

Din analiza efectuată de autoare subliniem aprecierea corectă a portretului colectiv *Copiii pictorului Livaditi* (cat. 15) și, din aceeași serie, *Portret de familie* (cat.12) unde, remarcă, pe bună dreptate, calitatea îndoielnică a portretului de copil, lucrare care, în ansamblul ei, „degajă simplitate” (p. 140). Asupra argumentului adus de Corina Cimpoeșu în sprijinul afirmației sale („disproporția dintre cap și corp”) ar fi de observat doar că aceasta constituie în realitate o etapă în evoluția copilului spre adolescență. În schimb, atunci când prezintă și analizează *Portret de familie* (cat. 14), autoarea trece sub tăcere portretele celor doi copii, îndoielnice ca realizări, care lăsă impresia unor păpuși însuflețite. Poate tocmai de aceea autorii au alăturat în catalog aceste imagini celor patru portrete ale copiilor lui Livaditi, tratate diferit, cu încărcătură psihologică.

Aceste două consistente contribuții sunt separate de o alta, la fel de interesantă, *Moda epocii regulamentare în portretistica lui Niccolo Livaditi*, semnată de Marcelina Brîndușa Munteanu. Cu îndreptățire autoarea constata că moda feminină a elitelor societății moldovenești a deceniului trei din secolul XIX „a fost cu totul cucerită de farmecele vestimentației occidentale” (p. 114). Pe temeiul studiului a zeci de portrete, autoarea nota cu aceeași îndreptățire că spre deosebire de „europenizarea îmbrăcăminteii femeiești”, „Costumul oriental ocupă încă un loc important în vestimentația masculină a boierimii moldovene” (p. 115), observații argumentate pe întreg spațiul rezervat (p. 112-128). Subiectul studiului,

dar și scriitura autoarei îndeamnă la lectură care este pe cât de plăcută, tot pe atât și de instructivă.

La capătul acestor considerații de ansamblu, iată și câteva completări și observații, care cred că se impun.

Completări:

Pentru relevarea cadrului artistic în care urma să evolueze Niccolo Livaditi, Sorin Iftimi evocă în primul capitol prezența pictorilor străini la „clasul de zugrăvitură al Academiei Mihăilene” și de la alte instituții școlare, între care și pe Stawski, notând (p. 15) că „în februarie 1839 se anunța în publicația tipărită de Gheorghe Asachi (*Albina Românească*, n.ns. I.S.) că «Stawski, pictor istoric, va preda, gratis, desenul la Școala fetelor»”. O „jalobă” adresată de „*Louis Stawski către Cinstita Direcție a Învățăturilor Publice la 22 mai 1840*” confirmă cele scrise în *Albina Românească* și, totodată, le completează cu noi informații, nu lipsite de interes. În textul *Jalobei* se spune:

„De la profesorul de zugrăvitură, la Institutul Fetelor. Jos iscălitul, rânduindu-se de cătră Cinstita Epiteropie profesor onorariu de zugrăvitură la Institutul Fetelor, în curgere de cincisprezece luni, adică de la numirea mea de profesor până acum, am cheltuit din banii mei câte un galben pe lună pentru cumpărări cari au fost de neapărată trebuință la învățarea Desenului. Și fiind că asemenea lucruri atârnă de extraordinara cheltuială a Institutului, cu căzută cinste, rog ca Cinstita Direcție să bine voiască a porunci de a mi se slobozi banii cheltuiți de mine, 15 galbeni”.

O apostilă din 29 mai 1840, cu semnătură nedeslușită, dispunea „*Să se scrie Sămiișiei a slobozi suma arătată de 15 galbeni din Condica cheltuielilor extraordinare, iar pe viitorime*”¹.

O primă observație care se impune în urma lecturii acestui document privește data la care Stawski a preluat Catedra de la respectiva Școală de fete. Făcând numărătoarea inversă de la 29 mai 1840 spre februarie 1839, constatăm că termenul de 15 luni se realizează în martie 1839. Sunt, firește, și alte observații, dar nu aici este locul lor.

Cu un an înainte, același pictor, care de această dată semna „*Luis Stavski*”, înainta Domnului Mihail Sturza o jaloabă interesantă pentru demersul întreprins de autorii volumului prezentat de noi aici, și prin aceea că ne oferă o serie de noi informații despre statutul său în Moldova. Iată și textul documentului:

¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Moldova, Ds. 15/1834, fila 15.

„Iaste o îndelungată vreme de când mă aflu în pământul acesta, îndeletnicindu-mă în meșteșugul zugrăviei, străduindu-mă a mă aduce la o plăcută cunoștință a publicului,... am primit o învoișare de pământare precum Decretul Epitropiei Școlilor de Învățatură Publică mă recomanduește.

Răzimat mai mult de strălucita făgăduitoare rostire a însăși persoanei Înălțimii Voastre, ...știința ce am luat că la Academie are a se deschide vacanție profesorul de zugrăvie, cu adâncă supunere, prin mare îndrăzneală a aduce la știința Înălțimii Voastre dorința ce am a mă îndeletnici cu slujba aceasta, rugându-mă ca la deschiderea unei așa vacanții, să fiu poruncit a păși cătră meritul postului acesta, precum în aceasta am avut milostivire, am dară în iastă făgăduință.

Al Înălțimii Voastre, întru tot credincios supus, Luis Stavski, 1839, martie 28” .

În partea superioară a filei, alături de sigiliul cu stema se află apostila: „Se recomanduește la Epitropia Școlalelor, în 29 iunie (?) 1839”².

Observații:

1. La p. 34 autorul afirmă că „a treia fiică a Sofiei Livaditi-Penescu este Linuța (Elena), a fost înfiată de Adela (sora Sofiei), a fost măritată cu Constantin Vidrașcu”, în timp ce din ultimul paragraf de la p. 42 s-ar înțelege că acesta, Constantin Vidrașcu, a fost căsătorit cu Adela Livaditi;

2. *Portret de tânăr*, în care Sorin Iftimi presupune a fi reprezentat fiul cel mare al lui Livaditi figurează ca realizată la 1858, ultima semnată și datată de Nicolo Livaditi (p. 41), dar în catalog (nr. 48, p. 230), apare anul 1859 ca dată a pictării lui, evident, în chip eronat, de vreme ce pictorul nu mai era în viață;

3. Interesantă argumentația, dar nu pe deplin convingătoare, de la p. 42, conform căreia *Portret de femeie lucrând*, de Niccolo Livaditi ar putea fi „un membru al familiei sale”. Totuși, sugestia autorului este tentantă, dar obligă la continuarea investigațiilor.

La o eventuală nouă ediție autorii pot folosi aceste constatări, după cum, sunt sigur, vor acorda o mai mare atenție corecturii finale, înainte de „bun de tipar”. Independent de aceste mărunte notații, autorii merită felicitări, odată cu cele adresate conducerii Complexului Muzeal Național „Moldova” pentru sprijinul acordat la apariția volumului și, mai cu seamă, pentru că încurajează cercetarea științifică.

Ion I. SOLCANU

² *Ibidem*, fila 13.